

עליית המגשימים* (העלייה השלישית החלוצית)

העלייה השנייה החלוצית (1903-1914) מציגה בפני החוקר בעיות לא פשוטות. יש מי שרואה בה עלייה של הוגי אוטופיות, שהביאו אותן מן המוכן ארצה, וכאן הקימו ארגונים שונים בתנועת הפועלים הארץ-ישראלית ועיצבו את מסגרותיהם על-פי רעיון ידוע מראש. יש מי שרואה בה ציבור שגיבש את ארגונו תחת לחצי המציאות הארץ-ישראלית, שהכתיבה דעות ומעשים כאחד.¹ מאמר זה ינסה להראות כי גם קשריהם המוקדמים של בני העלייה השנייה ל'חלומות' ולאוטופיות וגם מציאות החיים אשר לתוכה נקלעו היו וקטורים במקבילית-כוחות שהשקול שלה התמצה בתוכן קונקרטי של דרכי חיים, צורות ארגון, אתוס כולל - בהשקפת עולם. על-פי אלה הם חזרו ומדדו וניסו לתקן את פרטי המציאות, ועל-פי זו הם המשיכו לטוות את חלומותיהם שכבר היו שונים, גם אם ראשיתם ניכרה בהם. יש מי שקורא לכך 'אוטופיה מתגשמת'² ורוצה להבין בדרך זו את המהלך, את הדינמיקה של החיים במעבר מצורות מסוימות של הבנה וארגון לצורות אחרות. אני מעדיף לקרוא לכך 'תדמית הגשמה'. זו

* מאמר זה תחילתו בהרצאה ביום-עיון במכללת 'אורנים' לציון הופעת ספרם של ב' בן-אברם וה' ניר, **עיונים בעלייה השלישית**, ירושלים 1995.

1. 'סלוצקי: מקומה של האידיאה המכוונת בהתהוות הקבוצה בארץ', בדרך, ב (אפריל 1968); ראו גם הוויכוח בסוגיה זו בין פ' ניר וב' בן-אברם, קתדרה, 18 (תשמ"א) 23 (תשמ"ב). כן עוסקים בכך: 'י' קולת, 'י' גורני, א' שפירא ואחרים.

2. 'י' גורני, ברבות מהרצאותיו, נדרש למונח 'אוטופיזם ראליסטי' ובכך הוא ממשיכם של קארל מנהיים ושל מרטין בובר. היכולת של רעיון חדש לצאת מן הכוח אל הפועל עוברת לפי אלה דרך שלבים של רעיון הנראה כמנותק מאפשרות הגשמה, מכיוון שהוא מקדים את מושגי הדור ואת תנאי הווייתו. הסבר זה עומד בניגוד לדעתו של 'י"ח ברנר במאמרו 'על אוטופיות ואוטופיסטים', **האדמה**, א חלק ב, עמ' 177. ברנר טוען שהאוטופיה היא בלתי-אפשרית להגשמה מתוך תכונותיה האימננטיות, ובמובן זה אינה נבואה לעתיד אלא חיזיון מנותק היכול להשרות על הדור ערכים מוסריים אך לא דרכי הגשמה. הצעתי זה כבר להבחין בין אוטופיה, שכבודה הספרותי וההגותי במקומו מונח, לבין 'תדמית הגשמה' שיש בה מאמץ מובחן 'להנדס' את העתיד לא מתוך כוליות של תאוריה, לא מידיעת כל הפרטים, לפי אמונת הוגיה, לא בחיפזון ההגשמה הנובע מכך, אלא מתוך תכנון הבנוי על ההווה, מתוך הבנת מגמותיו ועל הערכה שקולה ונכונה של הכוחות הפועלים. כל אלה - לשם ההגשמה של שלב עתידי שעודנו בבחינת לא ידוע אך נובע כולו מניתוח ההווה. ראו: ב' כנרי, **לשאת את עמם**, תל-אביב 1989, עמ' 20-27.

איננה אוטופיה במובן של תוכנית אוטופיסטית מפורטת, 'הנדסית', יודעת את תכליתה, ותמיד אינה מתאימה למציאות.³ לעומת זאת, היא התרחשות, מעודנת בפנימיותה, המסגלת דרך חדשה במציאות באמצעות שורה של מעשים והתפתחויות שראשיתם אינה מלמדת על אחריתם. היא יוצרת רצף של שינוי שאינו רק 'סטיכי', אלא גם נשען על רצון מודע היטב של עושייו.

המושג 'הגשמה אישית' מכיל את הביטוי הפרטני של שלמות הדרך, על הרעיון ועל המעשים הנובעים ממנו, וכן את המטען האנושי הכולל הטמון בו, את החתירה לחיים של יושר פנימי וערכים מוסריים ברמת הפרט.⁴ ב'תדמית ההגשמה', ביטוי המכליל קבוצות וחברות שלמות, כלול גם המטען התאורטי, הרציונלי, הדוחף ומסביר את מעשי השינוי, לא בדרך של הנדסה חברתית מפורטת, אלא כמסקנות כוללות של אידאה, פוליטיקה, יכולת כלכלית ורוח הזמן.

מה שחשוב לענייננו ויוסבר להלן הוא שאנשי העלייה השנייה החלוצית שנתרו בארץ היו אלה שעברו את התהליך הזה בשלמות, ומשום כך גם היו מי שהגו ובנו את כל מוסדי החברה היישובית-פועלית שבאי העלייה השלישית 'נצוקו' למסגרותיהם. במונח מושאל, הבא לשם ההסברה לבדה, אפשר לראות את אישי העלייה השנייה כיוצרי 'אתיקה חלוצית' (הם קראו לעצמם, בדין, מהפכנים), שיצרה אפשרות לפרש את מציאות חייהם ואת שינוייה בדרכים מיוחדות. במובן זה הייתה העלייה השנייה יחידה ומיוחדת במינה. היא ניחנה בדחף 'גאולה' חזק, היה בה מחיפוזן ההגשמה של תנועות משיחיות, ובו בזמן נגזר עליה להיות פרגמטית וגמישה, להתאים את מוסדותיה לנתונים ולצרכים של מקום פעילותה - ארץ-ישראל של שלהי האימפריה העות'מנית. היא מצאה עצמה באת-כוח של זרמים רוחניים חדשים, אירופיים ויהודיים, שצרף היה לגלות דרך להביאם לידי יכולת הגשמה, להכפיף אותם למסגרת של חיים קונקרטיים.

אנשי העלייה השנייה נאלצו להתגבר על נחיתות אובייקטיבית חמורה, על חולשה נוראה. הם היו מעטים, הם היו מחוסרי-כל. היה עליהם ללמוד לחיות בכפוף למגבלות שהטיל השלטון העות'מני, וכן ללחץ אובייקטיבי של אוכלוסייה ילידית מגוונת שקבעה מסגרת מבלי יכולת לחרוג ממנה. אלה קבעו את הפתרונות המעשיים. לעומתם, העלייה

3. מושג ה'הגשמה' (Verwirklichung בגרמנית, Realisation בצרפתית, Self-Realization באנגלית וברוסית Вплотить в жизнь), במובן שאנו מייחסים לו היום, נכנס, כנראה, לעברית בתקופה מאוחרת יחסית אם בידי מ' בובר ואם, אולי עוד לפני כן, כמושג חסידי (כטענת מ' צור), אך נראה כביטוי ממצה ומועיל גם לאישי העלייה השנייה. לפי א' יסעור ומ' מינץ, הוא ביטא את המילה הרוסית ששימשה סופרים כטורגנייב, הוגים כלארבור, פיל ואחרים לעורר את דחפי 1905.

4. ב'מוסדות ההגשמה' הכוונה היא לכל הארגונים שיצרו אנשי העלייה השנייה: קבוצה קבלנית, קבוצה, מושב, 'משביר', הסתדרויות הפועלים האזוריות, קופות לעזרה הדדית, לשכות עבודה וכו'.

השלישית בחלקה החלוצי, היא הראויה להיקרא עליית האוטופיסטים. הבאים בה היו שונים מבני העלייה השנייה, שקדמו להם בעשור. לא זו בלבד שהם מצאו ארץ וישוב שהכשירו את הקרקע למענם, הנסיונות העצמיים של בני העלייה השלישית, אלה שלא נבעו מנסיון קודמיהם ולא עברו בפור ההתאמה הקשה של קודמיהם, התרסקו באכזריות אל סלע המציאות הארץ-ישראלית. אילולא עמד להם נסיונם הקודם של אנשי העלייה השנייה, אפשר והיו עוברים תהליך התאמה משל עצמם, אבל כיוון שאנשי העלייה השנייה ניצבו לידם, כמקבלי-פניהם, נכפה על עולי העלייה השלישית מעשה התאמה לפי וקטורים לא-להם. זה היה תהליך לא קל, לא פשוט, שהיו בו חיכוכים וטרגדיות, ובהמשך לכך אובדן של מרץ חלוצי עצום.

אישוש הרעיון הזה מצריך הקדמה קצרה על מספר מאפיינים עיקריים של אנשי העלייה השנייה בהשוואה למקביליהם בקרב עולי העלייה השלישית החלוצית. תכונתם החשובה ביותר של אנשי העלייה השנייה הייתה גמישות מחשבתם, יכולתם לשנות את תבניות מחשבתם ואת אופי פעולתם, ולהסתגל בפתיחות ובהתמדה לשינויי מצב. כך פועלי-ציון, ש'הפלטפורמה הרמלאית'⁵ שלהם מלמדת על ראשיתם ומצע אחדות-העבודה⁶ על אחריתם; כך גם הפועל-הצעיר, שעשה מסע ארוך מאינדיבידואליזם קיצוני, טולסטויאניות, 'נארודניקות' וכיו"ב, להכרה בכוחו של הארגון הגדול המגשים⁷. בסופו של דבר, הגיעו כ ל זרמי העלייה השנייה החלוצית למכנה משותף שאפשר לרכזו בחמישה סעיפים עיקריים:

א. הפועל העברי ולא בעל-ההון היהודי הוא שיבנה את הארץ;⁸

5. כינוי פופולרי למצע פועלי-ציון בארץ-ישראל, שנוסח בח'אן ברמלה ב-1906. מצע זה היה כולו מעשה העתקה של תורת בורוכוב בניסוחה הראשון ברוסיה, ועדיין לא ניכרו בו סימני המציאות הארץ-ישראלית החדשה.
6. הנוסח הסופי של מצע אחדות-העבודה היה מעשה ידיו של ברל כצנלסון, ב-1919, לאחר דיון בנוסחים שהציעו בן-ציון ישראלי ואנשי פועלי-ציון (בן-צבי?) ולאור הערות בעל-פה של יצחק טבנקין. ראו, י' בן-צבי, כתבים: הגדולים העבריים - אגרות, ירושלים תשכ"ח, עמ' 61-62; פנקסי טבנקין, 4, עמ' 10-7, ארכיון הקיבוץ המאוחד.
7. להתפתחות זו של הפועל-הצעיר היה קשר עם הוגים ומתכננים גרמנים - יהודים ולא-יהודים - ובעיקר לאחר הצטרפותו של ח' ארלוזורוב לשורות המפלגה. קשר זה הרחיק, במידה מסוימת, את הפועל-הצעיר מהאנרכיות העקרונית של רבים מחבריו, והביאו לגיבוש תוכנית של הצעות הגשמה ציוניות.
8. ובכך טמונה הצלחת המהפכה הציונית כולה, שהבינה את חולשתו היסודית של עם ישראל ואימצה דרכי הגשמה לא מקובלות, של מאמץ ציבורי ושל תכנון ציבורי וויתרה על האתוס של יוזמה חופשית שראתה בו משול להגשמה הציונית. כדברי רופין: 'אין ממש בדרישה... שעלינו לעבוד בדרך מסחרית [זו] אינה הולמת את עבודת ההתיישבות בא"י. אלמלי היינו רוצים לעבוד כסוחרים, היינו צריכים לכוון את עבודתנו אך ורק כלפי המטרה שכל משק יהיה מכניס בכל שנה רווח גבוה ככל האפשר; ההסתדרות הציונית ומוסדותיה היו דומים אז לחברת מניות שמטרתה להגיע לדיבידנדים גבוהים ככל האפשר... אני, למשל, רואה את הכשרת הפועלים או את החזרת מושבה

- ב. אין מאבק פוליטי אפקטיבי אלא במסגרת ההסתדרות הציונית;⁹
- ג. המאבק המעמדי-חברתי בארץ בא לידי ביטוי רק בהוכחת כושר התחרות במעשה בניין הארץ בפועל;¹⁰
- ד. המאמץ החלוצי-קונסטרוקטיבי מבטא את האינטרס הכללי של הציונים כולם. המנצח בו ישלוט בהגשמה הציונית;¹¹
- ה. עיצובם של דרכי המאבק האמור, ועיצוב דרכי הבניין של תנועת הפועלים כולה, צריכים להיעשות באמצעות מוסדות פועליים עצמיים וארגוני הזדהות חברתיים.¹²
- חמש הנחיות אסטרטגיות אלה עמדו, כך או אחרת, בבסיס כל מסגרות ההגשמה, המוסדות והארגונים שיצרו אנשי העלייה השנייה החלוצית אחרי מלחמת העולם הראשונה למען העולים העומדים להגיע.
- כאמור, כוח ההגשמה הראלי של אנשי העלייה השנייה היה מצער.¹³ הם היו מעטים מאוד, מפוזרים מאוד, ללא תקציבי ביצוע משמעותיים. רוב המסגרות הארגוניות שהקימו נשענו, לעת הקמתן, במידה רבה, על מאמץ עצמי, שהיה מוגבל בהכרח.
- אחת לחיים חדשים, דברים שבפנקסי סוחרים לאין נחשבים, לאקטיבים בעלי חשיבות גדולה ביותר. אני יכול להגיד בוודאות גמורה: כל עסק בא"י שמביא הרבה רווחים לסוחר, הריהו מביא עפ"ר רווחים פחות מכל לתעודתנו הלאומית'. בתוך: א' רופין: 'שלושים שנות בניין בארץ ישראל, ירושלים תרצ"ז, עמ' 47. וראו: ב' כנרי, משק מתוכנן ציוני ומשק מתוכנן ציוני-סוציאליסטי, תל-אביב 1993.
9. וכך קרה שלאחר מאבקים פנימיים בעם היהודי ובתנועה הציונית הייתה הדרך הציונית-סוציאליסטית לדרך הדומיננטית בפועל של הציונות כולה במשך עשרות שנים מכריעות, והביאה אותה ממצב של תנועה מחפשת דרך לתנועה המגבשת ומבטאה את הכוח שאפשר את הקמת מדינת ישראל.
10. זה היה חידושו התאורטי הגדול של נחמן סירקין שנתן ביטוי למקוריות הסוציאליסטית הארץ-ישראלית, שהמגשימים בארץ הגיעו אליה בדרך התהייה והניסוי. 'הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי', כפי שסירקין הגדירו לראשונה ב-1919, בוועידת פועלי-ציון בשטוקהולם, נעשה לתמצית האסטרטגיה והטקטיקה של החלקים הקובעים בציבור אנשי העלייה השנייה.
11. מכאן ההסבר להצלחת המהפכה הציונית בדרכים מקוריות שפיתחה מחמת התנאים המיוחדים, אך לא פחות מכך לאור תפיסה חברתית שהייתה תערובת של מסורתיות היחסים בקהילה היהודית עם רעיונות מודרניים, סך-סימוניסטיים וסוציאליסטיים, שגם ציונים לא רדיקליים הבינו, אם גם מעט מעט, לאט לאט, את הכרחיותם למהפכה מסדר-הגודל הרלוונטי.
12. כפי שהייתה ההסתדרות הציונית 'עין מדינה' כלפי העמים, כך הייתה ההסתדרות הכללית 'כעין חברה מדינית' שהקיפה את כל צורכי האדם היחיד והארגונים החברתיים כאחד, ומילאה רבות מהפונקציות של מדינה עצמאית.
13. מספרם אינו ידוע במדויק, אך נאמד בפחות מאלפיים איש. הם היו מפוזרים על פני הארץ כולה בריכוזים קטנים; שכיריים מרודים, ללא תקציבי פיתוח ציוניים, חיים במגבלות של החוקה העות'מנית והשחיתות הנלווית אליה, ובהתנגשות רעיונית וחברתית עם קודמיהם בארץ, עם אנשי 'היישוב הישן' ועם הרוב הגדול של באי העלייה הראשונה.

משום כך אפשר לראות במה שהגשימו מעין עוברים של מוסדות, של דרכי פעולה, של צורות חיים. נבצר מהם לפתח את המסגרות האמורות במלוא היכולת אבל הם הגדירן כך שאפשר היה לפתחן למלוא היקפן לעת מצוא, לאחר שהשתנו המסיבות. למעשה נכשלו אנשי העלייה השנייה במרבית מעשיהם לעת עשייתם, פעם אחר פעם, אלא שהם לא נואשו. הם חזרו וניסו, תוך לימוד לקחים ומאמץ להימנע משגיאות קודמות. כשהאמינו שהם יודעים את דרכם - פרצה מלחמת העולם הראשונה ומוטטה, ריסקה, עיכבה, דחתה וקטעה את כל היוזמות שלהם שהתגבשו עד אותה עת.

מלחמת העולם הראשונה הייתה כוח איתנים חזק ומכריע מכדי שהחלק החלוצי הזעיר ביישוב יוכל להתמודד עם השפעותיו. במהלך המלחמה הזאת נקלעו אנשי העלייה השנייה להתרחשויות שסחררו אותם, נכפו עליהם הר כניגית, מבלי יכולת להשפיע על מהלכן. לאחר המלחמה, לאחר שפורסמה הצהרת בלפור והבריטים כבשו את הארץ, לאחר שהדחה ליציאת היהודים ממזרח אירופה - עקב המהפכה הבולשביקית, הפוגרומים והלחץ הכלכלי האנטישמי - הביא חלקים מבני העם היהודי להחלטה על הגירה, עמדו אותם אנשים שמיזגו את דחף הגאולה עם פרגמטיזם של 'ניסוי ותהייה', תחת לחץ חזק, קונקרטי ופסיכולוגי, מול מהגרים פוטנציאליים, שבבת אחת ובעוצמה אדירה נעקרו מתוך עולמם והגיעו לארץ באמונה שנפתחו לפניהם אפשרויות חסרות כל תקדים. כל גבולות היכולת המוגבלת נפרצו לכאורה בבת אחת. לא בכדי היו כאלה שדיברו אז על ימי 'אתחלתא דגאולה'.

אלא שבמימים כאלה כל אדם הוא מחוקק, כל אדם הוא מתקן חברתי, ומשום כך הם ימים מסוכנים. בהקשר זה היה לאנשי העלייה השנייה תפקיד מכריע. מהפכנותם הייתה לעוגן, לכוח מייצב, לתפיסה ראלית של המתרחש, שאין טעם להעריך מה היה בלעדיה. העלייה השלישית שפרצה לאחר המלחמה לנמלי היציאה המולוכיים לארץ־ישראל הייתה עלייה כאוטית, ולבאיה חיכו אלה שכבר ראו עצמם מבוססים במקומם, מגובשי רצון ויודעי דרך, שכבר החזיקו בידיהם, לפי אמונתם והערכתם, במפתח הקסם של ההגשמה הציונית־סוציאליסטית. הם האמינו כי הם יודעים כיצד לבנות בזריזות וביעילות מקלט להמוני הפליטים שיגיעו לארץ־ישראל. זה היה מצב הדברים עם הגיעם של ראשוני העלייה השלישית לארץ.

תו האופי המרכזי של אנשי העלייה השלישית החלוצית היה היותם תוצרים של מלחמת העולם. רובם, שבאו מרוסיה, היו גם תוצר של מהפכת 1917 והמאורעות העזים שבאו בעקבותיה, כאפילוג שיא של אותה מלחמה.

יש היסטוריונים המתחילים את ההיסטוריה של המאה העשרים ב־1917. סביר יותר לפתוח ב־1914. המלחמה העולמית הראשונה שברה מסגרות של עולם מסודר, ומה שנוצר אחריה היה עולם חדש, פרי המלחמה, שהשפעותיו מרחיקות־הלכת ניכרו בדרך התפתחותו של המין האנושי כולו. העם היהודי חווה את המלחמה בגורל הנעים והנדים עקב הגירושים ההמוניים במזרח אירופה, בראשית ההתלקחות ולאחר שפסקה

האש, וכן בפוגרומים הקשים בתחילת הקרבות, אגב התנהלותם ובעיקר אחריהם.¹⁴ רוב העם היהודי עבר תהליך של התרוששות, של עקירה, של שבירת מסגרות בתוך חמש שנים נוראות, עוד לפני בוא המהפכה שהוסיפה משלה לכל אלה. תוצאת-לוואי חשובה הייתה היעקרות השפה העברית מפיו של דור שלם, אי-ידיעת התרבות העברית הישנה והחדשה אצל אלה שאבותיהם קראו, כתבו ובחלקם אף דיברו עברית, שהיו מחוברים למסורתו המיוחדת והמתייחדת של עם ישראל, שאנשי העלייה השנייה גדלו בתוכה.

חלק נכבד מתחושת הנתק והזרות שחשו בני העלייה השנייה לנוכח העולים הראשונים של העלייה השלישית, שלא היו צעירים מהם בהרבה, כלל ועיקר, נבע מכל אלה. יוצאי מהפכת 1905 היו שונים מאוד מיוצאי מהפכת 1917. עולי העלייה השלישית היו דור חשוף לרוח הימים, שחלק מבניו לא היה יכול להגיע לעומק תודעה יהודית וציונית. בתחושות ובאמונות שלהם שלט הקולקטיביזם. הם האמינו בפורמציות פעולה גדולות, בהגשמות רחבות-היקף, ביחד, בחבורה, בארגון - וזלזלו באני.¹⁵ מנהיגות הדור הזה ניכרה במאפיינים פופוליסטיים של טריבונל כיכרות.

תוויה-יכר אלה מובהקים יותר ככל שמעמיקים לאזורי ההתרחשות העיקריים של המלחמה והמהפכה, והם מתמתנים ככל שמרחיקים לשוליים של אזורים אלה. הם אופייניים יותר לעולם התרבות הרוסית, אך משפיעים גם על עולם התרבות הגרמני-אוסטרי.

חידת התפרצותה של אליטה אינטלקטואלית, חברתית, הוגה, אמנותית, במקום מסוים ובזמן קצוב נתון, היא מהחידות המעניינות בהיסטוריה האנושית. חידה היא גם המצב ההפוך שאנו עוסקים בשכמותו: כיצד זה דור ימי מלחמת העולם הראשונה, באירופה כולה, היה דור של חסידים מתלהמים, של מי שלוהטים בכוח הקרבה גדול גם למען רעיונות שהיה בהם פתוס בלי עומק. דור של 'נעשה ונשמע' ההולך לאיבוד כשאינו זוכה להנהגה כריזמטית. כך באירופה, כך בעולם היהודי, על-פי אותם פרמטרים עצמם. בין הבאים לארץ בעלייה השלישית החלוצית נמצאו הרבה כוחות אינטלקטואליים מרשימים, הרבה מפרשים, מומחים, מארגנים, אנשי מדע חשובים, אמנים טובים, אך - בשונה ממה שהיה בדור הזה בארצות אירופה - כמעט ולא נמצאו

14. מדובר בתהליך מכריע שהתרחש מאז ראשית מלחמת העולם הראשונה בקיץ 1914 ועד התייצבות מלחמת האזרחים ברוסיה ב-1920. תהליך זה כלל גירוש המוני של יהודי הספר הרוסי, פוגרומים, החרבת אפשרויות הקיום, ואחר-כך, בעת מלחמת האזרחים, גם עקירה והכחדה בפועל של עשרות קהילות, הרג עשרות אלפי יהודים, פציעת מאות אלפים והתרוששות מיליונים מיהודי מזרח אירופה. היה זה מעין 'מבוא לשואה', ששינה לא מעט גם את אופיה של יהדות מזרח אירופה.

15. מדובר בתופעה כלל-אירופית שעיקר השפעתה נתגלתה במזרח היבשת ובמרכז, אך שלוחותיה הופיעו בבירור גם בארצות המערביות. ההתעלמות מן היחיד והתפיסה ההמונית השתרעו על פני כל הקשת הפוליטית, מן התנועה הקומוניסטית ועד למפלגות הפשיסטיות.

בקרבם יוצרי אסכולות, כמעט ולא היו ביניהם מורי־דרך גדולים. נקל לומר שהם לא היו מ'עמודי־האש' אלא מדרג ב' ומדרג ג' בהייררכיית ההשפעה החברתית הכוללת. נראה אותם ברבדים החשובים של תנועת הפועלים, ולאחר שנים גם בפקידות ההסתדרותית הבכירה, אבל לא בהנהגה (וכך גם במפלגות וכך גם בזרמים הרעיוניים השונים). ההנהגה של העלייה השנייה התחלפה, בבוא העת, לא בהם אלא בבני הדורות שאחריהם.

השומר־הצעיר תפס מקום מיוחד, שכאילו סתר את ההנחה הזאת. אך לאחר שקלול השפעתו הממשית על אורח הדור, נראה שאפשר להכניס גם אותו לתוך ההכללה האמורה, אף ששמר על חזות של דרך מקורית בתוך קווי המתאר הכוללים. ייחודו התבטא בארגונו הפנימי ולא בהשפעתו על הכלל.¹⁶ הכל בכל, היה זה כאילו נוצקה העלייה השלישית לתוך התבניות שאישי העלייה השנייה הכינו בשבילה מבעוד מועד. כדי להמחיש את כל האמור לעיל נבדוק, עד כמה שמאמר קצר מאפשר זאת, מספר כלי הגשמה מרכזיים שכיוונו והתנו את דרך ההתפתחות של תנועת הפועלים בארץ ושל הציונות כולה, ואשר מקובל לשייכם דווקא לבאי העלייה השלישית. נתחיל במעשה הקמת ההסתדרות.

ראשוני 'החלוץ הרוסי' באו ארצה וצוואת טרומפלדור בפיהם: לאחד את תנועת הפועלים בארץ, להקים הסתדרות עובדים כללית.¹⁷ הם חשו עצמם כחדשנים שבאו לעשות מעשה מהפכני שכמוהו לא נעשה בארץ עד בואם. הם לא ידעו ולא הכירו את ההיסטוריה הקצרה של תנועת הפועלים בארץ. אתוס 'איחוד תנועת הפועלים' בנוסח אחד, והקמת 'מפלגת מעמד' בנוסח אחר,¹⁸ רווח כבר בימי העלייה השנייה, תרף הקמתן של מפלגות פועלים נפרדות. מקורו היה לא רק בקשיים שחיבו מאמץ מאוחד,

16. במשך תקופה ארוכה לא עשו אנשי השומר־הצעיר שום מאמץ ממשי להשפיע על אלה שמחוץ לחבורה האינטים שלהם. תפיסתם האליטיסטית המובהקת הבדילה בין משויכים שהם כל עניינה של התנועה ובין לא־משויכים שאתם יש לקיים מגע הכרחי אבל לא קרוב ואינטימי, ויש להסתייג מהם ארגונית כדי למזער את פגיעתם. על הימים הראשונים של השומר־הצעיר בארץ, ראו מ' מינץ, *חבלי נעורים*, גבעת־חביבה 1997.

17. המושג הטרומפלדורי של הסתדרות עובדים דמה לא מעט לתפיסתה של מניה שוחט, כשארגנה את 'תנועת הפועלים היהודית הבלתי־תלויה' ב־1901, בהשראתו של זובאטוב. הדגש היה במעשה הממשי, אם של מלחמה מקצועית ואם של התיישבות פועלים. ההכרה הסוציאליסטית הפוליטית בנוסח הסוציאלי־דמוקרטיה הייתה הרבה יותר מטושטשת ובלתי ברורה. כך היה אפילו ב'החלוץ הרוסי' לאחר מלחמת העולם הראשונה; זה היה המכנה המשותף שלו, הרבה יותר מאשר הגדרות 'סוציאליסטיות מדעיות' של תפקידי הפועל במלחמת המעמדות.

18. נוסח זה מופיע פעמים רבות, בצורות שונות, בתפיסה של אחדות־העבודה. ההסתדרות הכללית, כפי שהצהירו יוזמיה בתחילה, נועדה להיות 'מפלגת מעמד' טיפוסית. ההסתדרות כפי שקמה, על יסודות פוליטיים, נתפסה במחשבתם של מנהיגי אחדות־העבודה, בשנים הראשונות, כמפלגת מעמד לא מושלמת.

אלא גם באינסטינקט פוליטי ובאתוס מוסרי שהביאו את הנוגעים בדבר להצהיר על כוונה להקים ארגון שיקיף את מלוא צורכי החיים של הפועלים. פעל עליהם כוח צנטריפֶטלי חזק - רקע אידאולוגי ותנאי מציאות כאחד - כנגד הכוחות הצנטריפוגליים של דקדוקי האידאולוגיות המתבדלות. ברל כצנלסון ראה בהקמת הסתדרות כללית צורך וניסיון שנקטע, עשר שנים לפני 1920, ונראה שדבריו, בעיקרם, הם ההסבר הפורה ביותר להבנת המציאות הרלוונטית.

הסתדרות 'החורש'¹⁹, שקמה ב־1907, הייתה הארגון העל־מפלגתי המשותף הראשון במושבות הגליל. מספר חבריה הגיע לעשרות - בסביבות מאה בשיאה. 'החורש' שלח לעבודה את חברי פועלי־ציון והפועלי־הצעיר כאחד וכך, לדוגמה, הגיעו שלוחיו לאום־אלג'וני תוך שמירה קפדנית על האיזון המפלגתי ביניהם. ספק אם יהודה קופליביץ (אלמוג) ויצחק קנייבסקי (קנב) שמעו לפני בואם ארצה על אופן ארגונה ואופן פעולתה של הסתדרות זו. בוודאי לא עמדו על משמעותה בעיני אנשי העלייה השנייה. בעיניהם הייתה תנועת הפועלים בארץ Tabula Rasa המחכה לחרט שהם נשאו אתם, וכמובן, לא כך היה כלל ועיקר.

בוועידה הרביעית של פועלי יהודה, שבט תרע"ד (פברואר 1914), נעשה ניסיון איחוד ראשון של כל ההסתדרויות המקצועיות. מספר חודשים לפני כן הוקם הוועד המאוחד של פועלי ארץ־ישראל בהשתתפות נציגים מהסתדרויות הפועלים ביהודה, בגליל ובשומרון ומארגון 'השומר'²⁰. עכשיו ביקשה אותה ועידה להרחיב את המסגרת ולעשות את הגופים השותפים בוועד האמור לגוף פדרטיבי, כללי. אלא שיוזמה זו נגדעה באיבה, בטרם הוחל בתרגומה לפעילות ממשית, בשל פרוץ המלחמה. בכינוסים מעין אלה של הסתדרויות הפועלים האזוריות (בעיקר בגליל) הייתה מידת שיתוף־הפעולה וההקשבה ההדדית בין המשתתפים מרובה. הנה, לראיה, קטע שכתב ברוך בן־יהודה על הוועידה השישית של פועלי הגליל בסוכות תרע"ה (אוקטובר 1914), שהוא השתתף בה כגימנזיסט צעיר, פתוח לרשמים:

הוועידה נמשכה לערך שלושה ימים. כתלמידים חרוצים נכחנו בכל ישיבותיה מבלי לפסוח אף על אחת מהן. הייתי כולי שרוי באווירה של עולם חדש, עולם שכולו טוב ונעלה. מצד אחד - פשטות וצניעות חיצונית, לבוש צר ומזון לחץ, ומצד שני - רוממות של תביעות לתרבות, לתורה, לשיפור הלשון, לאמנות.

19. מטרתה של הסתדרות 'החורש', כמוצהר גם בתקנונה, הייתה סידור העבודה והשמירה לכל הפועלים. ברל כצנלסון ראה בה לימים מעין אב־טיפוס לרעיון ההסתדרות הכללית (ראו כרך י"א של כתביו).

20. ארגון 'השומר', שהוקם לצורך שמירה עברית במושבות, נתפס כחלק אורגני של האגודות המקצועיות שצריכות להיות מאוגדות במשמעת הסתדרות כללית אחת. תפיסה זו הקדימה ניסיונות סוציאליסטיים אירופיים כדוגמת אלה שהופיעו במהפכה הרוסית, בגרמניה ובאוסטריה, וכן את תפיסת המיליציה העממית הפועלית של ז'ורס בצרפת.

התביעה מופנית לעצמם, לעצמם ... הקסימוני דבריהם של אליעזר יפה, ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, צבי שיץ ואחרים, ונמשכתי כולי לאישיותו של א"ד גורדון.²¹

הקטע מעניין משום שהוא מדגים אפשרות של דיון משותף, פורה, בין א"ד גורדון איש הפועלה'הצעיר, טבנקין שמקורו בפועלי-ציון, וברל כצנלסון, שהוא הכל ואחר כאחד. על זה לא ידעו עולי העלייה השלישית דבר. הדיווח שקיבלו מטרומפלדור עסק בקשיים להשיג איחוד ולא במאמצי האיחוד, וההבדל מדבר בעד עצמו.

גם המוסדות הביצועיים ההסתדרותיים הכלליים, ש'המשביר' היה הראשון מביניהם, לא על קרקע מפלגתית קמו. מאיר רוטברג, הרוח החיה בהקמת 'המשביר', היה בשעת מעשה איש הפועלה'הצעיר בכנרת,²² ויעקב פרוז'נסקי(אחוה) ואברהם הרצפלד היו אז אנשי פועלי-ציון בפתח-תקווה.²³ אתם היו חברים נוספים שדחקו, כל אחד מצדו שלו - זה מבין הפועלים הרעבים בפתח-תקווה וזה אצל אלה שהדגן בידם בעמק הירדן וצרתם פחותה - להקים מפעל ארצי של עזרה הדדית לא-מפלגתית. כנרת של פועלי-ציון והבלתי-מפלגתיים דחקה בדגניה של הפועלה'הצעיר בעיקרה, והצליחה להביאה למעשה המשותף. (כאן, כמדומה, המקום להערת-שוליים ביחס לדרך השתרשותו של 'מיתוס' בתנועת הפועלים הארץ-ישראלית: חלקה של פתח-תקווה בסיפור 'המשביר' הושכח, כנרת נדחקה לשוליים, ואילו מקומה של דגניה, שהייתה אז פסיבית מאוד, הובלט מעבר לכל מידה).

לענייננו חשוב ביותר לציין גם את מעשה ה'טרנספיגורציה' - השינוי והקידוש - שעשו אנשי העלייה השלישית בטרומפלדור. יוסף טרומפלדור היה נציג מובהק של טיפוס העלייה השנייה, אבל בקורות הימים הוא הפך למבטא הרוח ול בן המובהק של העלייה השלישית. טרומפלדור - האנרכו-קומוניסט מבית-האולפנא של קרופוטקין, הוגה הקומונות החלוציות, הבונות והמגינות, שאותן הגה עוד ברוסיה שלאחר מהפכת 1905, איש הקומונה קצרת-הימים במגדל ב' 1913, פועל שכיר בדגניה ערב המלחמה העולמית - הטיף לאחדות מעמד הפועלים בהסתדרות לא-מפלגתית, סינדיקליסטית. המלחמה הסיטה את מאמצי לגיוס גדודים עבריים. לאחריה חזר למקום שבו עמד לפני כן, וחיפש את מאמצי האיחוד שלו. לשם כך הקים את 'החלוץ הרוסי', ארגון

21. י' שרת (עורך), אגרות ברל כצנלסון תרע"ה-תרע"ח, תל-אביב 1974, ההערות בעמ' 20.
22. מאיר רוטברג (1887-1951) נודע כ'מלך המעדר' של העלייה השנייה ומילא תפקיד מרכזי בהקמת המשביר ב' 1916. אחר-כך נמנה עם המתנדבים לגדוד העברי ועם בכירי ה'הגנה'. דרכו הפוליטית החלה במסגרת הפועלה'הצעיר, אך לימים הצטרף ל'בלתי-מפלגתיים' ולאחדות-העבודה.
23. יעקב פרוז'נסקי (לימים אחוה, 1884-1965), היה מבאי העלייה השנייה הבודדים שהגיעו מארצות-הברית (שאליה היגר מרוסיה). בראשית מלחמת העולם הראשונה נמנה עם מקימי קבוצת 'אחוה' בפתח-תקווה (ביחד עם אברהם הרצפלד). התנדב לגדוד העברי, ולאחר המלחמה היה מאנשי קבוצת 'מעבר' בפתח-תקווה וממייסדי הקיבוצים יגור וגבעת-השלושה.

המוני ראשון מסוגו שלא היה מפלגתי, ובאמצעותו רצה לכופף את רעיונו על פועלי ארץ-ישראל עד שיאמרו: רוצים אנו. אם היה אוטופיסט בחבורת אנשי העלייה השנייה החלוצית - טרומפלדור היה האיש הזה. טבנקין אמר עליו שהיה היחיד מביניהם שהייתה לו תמונת עולם שלמה של דרך הגשמה קומונלית.²⁴ את רעיון הארגון הסינדיקליסטי המאוחד העביר לשומעיו, כדרכו, במילים קמצניות של קצין צבא החותר לעיקר ומתעלם מכל הפרטים הצדדיים. תלמידיו-מערציו ברוסיה נדלקו בלהט רעיונותיו, ואלה נעשו למשנה קדושה בעיניהם לאחר נפילת טרומפלדור בתל-חי. משלחתם באה בסערה גדולה²⁵ אך התפרצה לדלת פתוחה במידה לא-מעטה: אחדות-העבודה השמיעה אותה קריאה עצמה באותו זמן עצמו, והפועל-הצעיר התנגד לא רעיון האיחוד אלא לדומיננטיות של אחדות-העבודה בתוכו, מתוך אמונה שהנה הנה גברו מאוד הסיכויים להפיכתו לכוח הפוליטי המשמעותי ביותר בארץ, עקב הצטרפות צעירי-ציון מהגולה לשורותיו.²⁶ ההסתדרות, כפי שהוקמה בסופו של דבר, הייתה להסתדרות כללית פוליטית של מפלגות פועלים. אנשי 'החלוץ' הרוסי מצאו עצמם, ולא במקרה, בשולי אותה התפתחות. מרגע ש'מילאו את תפקידם' כזרזים רצויים, מקדמי רעיונות האיחוד של אחדות-העבודה, הם איבדו את התנופה ולא ענו על שום צורך פוליטי. מה שנותר היה פוטנציאל מסוכן, העלול לקרוא תיגר על הנהגת אחדות-העבודה - והנהגה זו נהגה בהם בהתאם לכך.

ארגוני המגן היו בשליטה מלאה של אישי העלייה השנייה, שטרחו הרבה כדי לא להשמיטה מידם. כזה היה 'השומר', כזו הייתה ה'הגנה' שקמה אחריו.²⁷ 'קודש קודשים' זה נשמר מכל משמר. המחזיקים בו לא נתנו לאלה שלא משלהם ושלא היו מוסכמים עליהם להתערב בקביעת מדיניות הביטחון. רק לאט לאט, מעט מעט, הורשו לבוא לידי ביטוי אישי העלייה השלישית - שרב היה חלקם בהגנה, שמשפר הדמויות הבולטות בכושרן הצבאי מביניהם היה גדול יותר, באופן מוחלט ויחסי כאחד, לעומת מספרם של אישי העלייה השנייה שעסקו בביטחון, ושהיו מוכשרים לדבר הרבה יותר מהוותיקים. יצחק שדה הוא דוגמה מצוינת לכך. עלייתו במעלות הקריירה הצבאית

24. זה היה מוטיב חוזר בהרצאותיו של טבנקין כל אימת שהתייחס לטרומפלדור ולרעיונותיו.

25. ראו יומן יהודה אלמוג (קופליביץ) ארכיון העבודה והחלוץ, מכון לבון, 101/4; החלטות המועצה של 'החלוץ בא"י', קונטרס, מה (ח' באב תר"פ).

26. בוועידת הפועל-הצעיר ב'פון, ערב הקמת אחדות-העבודה (כ"ב באדר א תרע"ט), אמר יוסף שפרינצק, מראשי המפלגה: 'אנחנו מאמינים שעם בוא העלייה יסתדרו היחסים ויסתיימו באופן ריאלי'. באותה הזדמנות רמז שהוא מאמין כי הנה הנה יעלה הפועל-הצעיר בהיקף המספרי על אחדות-העבודה המתארגנת. ארכיון העבודה והחלוץ, מכון לבון, 4-402, הפועל-הצעיר, תיק 9 (נוסח מס' 1).

27. אנשי העלייה השלישית, שרב היה כוחם האובייקטיבי בתחום הבטחוני, הגיעו בקושי רב לעמדות הכרעה ומנהיגות בארגון ה'הגנה', בתקופה מאוחרת. גוף זה היה נתון שנים רבות לשליטתו בפועל של אליהו גולומב, שנתפס כנציג מובהק של העלייה השנייה.

הייתה אטית ולוותה בפיקוח צמוד, מגביל ומכשיל של ההנהגה הפוליטית ההסתדרותית.²⁸

מוסדות הבריאות, החינוך והעזרה ההדדית של ההסתדרות היו גם הם, כולם, פרי הניסיון הקודם של הסתדרויות הפועלים האזוריות, שהתפתחו למה שהתפתחו במסגרת ההסתדרותית המשותפת. גורל מיוחד זומן לאותם יסודות שאימצה ההסתדרות מהעולם הסוציאליסטי המערבי ומעולמה של ברית-המועצות, כמו רעיון שכונות העובדים,²⁹ הקמת התעשייה האדמיניסטרטיבית ההסתדרותית,³⁰ ומבנה הארגון ההסתדרותי (שלשם הפחת רוח גדולה העטו אותו בשמות ובסמלים של אותו עולם שהיה אז מוקד הזדהות לחלק גדול של תנועת הפועלים העולמית והיה מוכר מקרוב לחלק גדול של אותם עולי העלייה השלישית). לגבי אנשי העלייה השנייה היה כל זה בבחינת סחורה מרחוק באה, והם לא התקשו לזרוק את תוכה האירופי הקונקרטי ולמלא את הקליפה שנותרה בתכניהם שלהם.³¹

נושא נוסף הטעון הבהרה לענייננו חג סביב ההתיישבות העובדת: הקבוצות, הקבוצים והמושבים. ידוע לכל שהקבוצות בנות העלייה השנייה הגיעו עד משבר שבא לכלל ביטוי בהתפרקות של קבוצות ובמעבר של חלק מחבריהן לחיי מושב. הן שרדו בימי מלחמת העולם הראשונה בזכות יתרונן המובהק בנסיבות התקופה: היחד שלהן סיפק מפלט ומשנה-כוח לעת צרה, בשונה מגורל יחידים נוטשים לנפשם. המשבר פרץ מיד לאחר המלחמה. המסגרות האינטימיות פקעו ממתחים פנימיים חברתיים והסביבה המתחדשת התבססה על אתוס של המונים גדולים, של הגשמה בקנה-מידה גדול הרבה יותר, אתוס שהקיף את כל חלקי הציונות. הקבוצה נראתה עתה כאנכרוניסטית. אפילו דגניה, מגדלור יחיד ומיוחד של יציבות חברתית, נפגעה מפילוג על רקע זה (שהיה, למעשה, הפילוג הראשון בתנועה הקיבוצית). כמחצית מחבריה עזבה בשל אי-אמון ביכולת לבנות בקבוצה חיים משפחתיים. הצטרפותם של ראשוני תנועות הנוער הטיפוסיות תכלת-לבן (בלארוייס) והשומר-הצעיר לתנועה

28. צ' דרור, מצביא ללא שררה, תל-אביב 1996.

29. רעיון ה-Garden Cities, שנוול בבריטניה והקיף את תנועת הפועלים האירופית כולה, בא לידי ביטוי בתוכניתה של אחדות-העבודה מאז הקמתה של שכונת ברוכוב ב-1922, ואחר-כך בתוכניתו של יבנאלי, שאומצה כחלק מהאסטרטגיה המפלגתית של תחרות במשטר הקפיטליסטי במכשיריו שלו וגיבוש יכולת הפועלים 'לכבוש את העיר'. ההצלחה בתחום זה הייתה חלקית בלבד, בחלק של תנאי מגורים משופרים לפועלים, אבל נפלה מזו שהושגה בהתיישבות העובדת.

30. רעיון שקדם עור וגידים לאחר ביקורו של בן-גוריון ברוסיה ב-1923.

31. ראו המונחים הוועד-הפועל ומועצות-הפועלים, סמל המגל והפטיש של התאגדות הספורט 'הפועל' ועוד, שבכולם ניכרת השראה סובייטית וכולם לא היו דומים כלל ועיקר למה שהיה בברית-המועצות. אנשי העלייה השנייה עשו בכל אלה שימוש חיצוני לגמרי. אנשי העלייה השלישית, שחלקם חוו את הניסיון המהפכני הרוסי, יכלו להתרפק על עברם אך קיבלו, מי מהר ומי לאט (למעט המעטים שפרשו מהציונות), את הפירוש הארץ-ישראלי החדש במלבושים הזרים ההם.

הקבוצות אמנם הזרימה דם חדש למפעל, אבל מי יודע מה היה עולה בגורל הקבוצות של תנועות הנוער (ומעשה ביתניה מרמז על תסריט אפשרי) אלמלא עין־חרוד, שתחילתה בגדוד־העבודה והמשכה - יישוב מבוסס על קבוצה גדולה של בני העלייה השנייה.

עין־חרוד המשיכה להתקיים, ואף להתגבר על פילוג קשה ב־1923 (הפילוג בגדוד־העבודה שהשאיר ביישוב את הקבוצה הוותיקה האמורה ואת אלה מעולי העלייה השלישית שקיבלו את דרכה). הדבר לא קרה בגלל הרעיון הבונה והמייסד של שלמה לביא, רעיון 'הקבוצה הגדולה'. עין־חרוד לא הייתה אף פעם קבוצה גדולה בממדים שהועיד לה לביא. הדבר גם לא התרחש בגלל הקומונה של פועלי ארץ־ישראל שגדוד־העבודה הכריז עליה (ואשר השקיעה את עין־חרוד בעוני משתק; הקופה הכללית נידונה לכישלון מעשי חמור מראשיתה). אבל שיטת 'הקבוצה הגדולה' פרצה דרך של משק מעורב ומגוון והפתוס של גדוד־העבודה הוציא את אנשי עין־חרוד מהמצב המבודד של הקבוצות הוותיקות וכיוון אותם לאופקים של תנועה ארצית. הייתה זו סינתזה סינרגטית שבמרכזה עמדו 'הפועלים הוותיקים'. הם הרכיבו את האתיקה החלוצית שלהם, את ראיית העבודה כעיקר מוסרי, ואת ראיית הרנטביליות המשקית כעיקר כלכלי, ציוני־סוציאליסטי, על הפאתוס של גדוד־העבודה בן העלייה השלישית, כיסוד נוסף ברוח הזמן, שחיבר אותם לעולים הבאים. 'סוכני' הסינרגטיות לא היו אלא עשרות חברי החבורה הנוקשה, מלומדת נסיון ההתיישבות של ימי העלייה השנייה שהתרכזה בעין־חרוד. חבורה זו הייתה מסוגלת, בגלל צפיפותה האישית ונסיון החיים שהיא צברה בארץ, לגבש מכל המגמות הסותרות לא מעט זו את זו תוכנית פעולה אפשרית. משפילסו דרך - פתחה לפני חברים טובים רבים, חברי 'הגדוד' או עולים אחרים מבני העלייה השלישית.³² וכך קרה שגם התנועה הארצית של הקיבוצים, על אף שקמה בימי העלייה השלישית ובמידה גדולה על־ידי בני עלייה זו, הייתה בסופו של דבר ביטוי אופייני ביותר להשראת רוח הימים ולמסקנה שנבעה מנסיגתם הקודם של בני העלייה השנייה. הם שגאלוה מהאוטופיות שבה והפכוה לתדמית הגשמה המאפשרת יישום מעשי של הרעיונות.

ההדגמה הטובה ביותר של עניין זה נמצאת בהשוואה בין עין־חרוד לתל־יוסף, החבורה הנלהבת של חברי גדוד־העבודה שלא היו ביניהם מהחבורה הוותיקה של בני העלייה השנייה. הם היו יכולים להמשיך להתקיים רק על־פי הדוגמה וההשראה של עין־חרוד, שהתפלגה מתוכם. מן הימים הראשונים שלאחר הפילוג תפסה עין־חרוד מקום בראש, לא רק בגלל התמיכה ההסתדרותית והמפלגתית המסיבית שקיבלה, אלא קודם כל מפני שהציגה פתרון גואל ברור ביותר. לחבורת אישי העלייה השנייה בעין־חרוד הייתה עין בוחנת ראיסטית ופרגמטית. מה שהיה אופייני לעין־חרוד

32. עם אלה נמנו, בין השאר, גרשון אוסטרובסקי, אברהם תרשיש ורבים מבני 'חבורת העמק' שהצטרפו לעין־חרוד לאחר הפילוג בגדוד־העבודה.

באספותיה היה אופייני גם לדגניה בראשיתה: 'דיון אד-הוק', כפי שטרומפלדור תיאר³³ את דרך קבלת ההחלטות של חברי דגניה. דיון לעצם העניינים שעמדו על הפרק, משוחרר מכבלים דוקטרינריים, אם גם נשען על מספר עקרונות יסוד של השקפת-עולם סוציאליסטית.

'הקבוצה הגדולה' הייתה אוטופיה ממין אחד. אוטופיה - כי קומונה אוטרקית, בת אלפי אנשים, מתפשטת על ארץ רבה, לא הייתה מציאותית למן היום הראשון להכרותה. גדוד-עבודה כל-ארצי שאינו דואג לבסס ולהשריש את חבריו ביישובי עובדים, שאינו רואה בהתיישבות את עיקר מפעלו - היה חלום באספמיה מסוג אחר. הדרך של אוטונומיה מקומית של חבורה מתיישבת במסגרת של קיבוץ ארצי, קיבוץ תומך וקובע כאחד, התבררה כדרך-המלך לתנועת ההתיישבות השיתופית כולה, ותרמה לא מעט להצלחת המפעל ההסתדרותי בארץ. הקיבוצים כולם הלכו לפי הדוגמה של 'קיבוץ עין-חרוד' (להבדיל מ'משק עין-חרוד') בווריאנטים שונים. ארגון זה היה ביטוי לנסיון החיים של חלוצי העלייה השנייה, מסקנות הכישלון של חיי הקבוצה עד אז, מסקנות מכשולו הגדוד בן העלייה השלישית. עולי העלייה השלישית שהצטרפו לדרך האמורה קיבלו על עצמם את ההגמוניה של קודמיהם, ובכך נוצר החיבור בין שתי העליות, שהניב יבול פורה ביותר מאז ואילך.

סיפור גדוד-העבודה הוא סיפור מעניין שכדאי לדון בפרטיו. הגדוד נחשב ליצירה מרכזית של עולי העלייה השלישית החלוצית - וגם עניין זה אינו פשוט כל-כך, ולו רק מפני שגם הגדוד הוקם ביוזמתם של אישי העלייה השנייה למען עולי העלייה השלישית. קופילביץ (אלמוג) וקנייבסקי (קנב) הגיעו ארצה בשליחות 'החלוץ הרוסי', לא כדי להקים גדוד-עבודה. שליחי 'החלוץ' הראשונים עלו לארץ כדי להכין עלייה דחופה של חלוצים מרוסיה. חלומם הפוליטי העיקרי היה הקמת הסתדרות כללית סינדיקליסטית בארץ-ישראל,³⁴ ולצורך המאבק על הקמתה, ולצורך זה בלבד, הם הקימו את 'ארגון החלוץ הרוסי בארץ-ישראל'.³⁵ רעיון הקמתו של 'גדוד הגנה ועבודה' נקנה מאישים מצמרת אחדות-העבודה ובראשם ישראל שוחט. לשוחט, הדמות המרכזית בפרשה זו, היו אינטרס, ניסיון ותקדים: האינטרס היה להביא להקמתה של פורמציית המשך ל'השומר', אגב עקיפת ה'הגנה'. שוחט היה

33. 'בחייהם הפרטיים משתדלים אנשי דגניה בכל הכוחות להימנע מקביעת הנחות תאורטיות אפרוריות. הסיסמה המקובלת בדגניה היא: החיים הם המורה הטוב ביותר', מתוך רשימה של י' טרומפלדור בעיתון צעיר-יצוין לאחר מהפכת פברואר 1917 ברוסיה.

34. טרומפלדור שאב את התוכנית האוטופית שלו מהאנרכיזם של קרופוטקי, תוך התאמה להלכי-הרוח של שנת 1905 ולהצהרת אמיאן מ-1906. בתוכניתם של שליחי 'החלוץ הרוסי' ניכרה גם התאמה רבה למשנת הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי מבית-היוצר של נחמן סירקין.

35. ראו, ח' גולן, 'ועד החלוץ בא"י בשנת 1920', קתדרה, 77 (אוקטובר 1995).

האיש שהביא לפירוק 'השומר' מרצון,³⁶ והמחשבה-מזימה שלו הייתה להקים מחדש גוף של ותיקי 'השומר' בצירוף נבחרים מבני העלייה השלישית, שיפעלו ברוח 'השומר' אך בפורמצייה בת הזמן.³⁷ היה לו צורך בכך, משום שחש כי האוטוריטה שלו התרופפה גם בין אנשי ארגונו, אחרי הגלות הארוכה שלו באנטוליה,³⁸ ומשום שאחדות-העבודה הייתה שקודה על גיבוש עקרונות של ארגון הגנה רחב ועממי. הוא לא פסל ארגון כזה והיה שותף בהקמתו, אך רצה בהקמת אוונגרד פנימי שיהיג את ההגנה הרחבה בהשפעתו ובהשראתו. ההזדמנות שנקרתה לידי, בדמותם של חלוצים נלהבים, מסורים ותמימים שאפשר להוליכם בעגלתו, קסמה לו מאוד; ולא בכדי הצטרף לגדוד, מראשיתו, גרעין קשה של נאמני שוחט ב'השומר'. בכואו לגבש את התקנון לארגון החדש, עמד לרשות שוחט הניסיון שנרכש בהקמת לגיון-העבודה המפורסם, ב-1909.³⁹ ואכן, שוחט וקופילביץ העידו שניהם בלשון אחת, פחות או יותר,⁴⁰ שתקנון גדוד-העבודה היה וריאנט קרוב מאוד לתקנון לגיון-העבודה, וכי שוחט הוציא את המסמך הזה ממגרותיו כששניהם ישבו לנסח את תקנון גדוד-העבודה.

שוחט אמנם ניסה 'להתנער' מחבריו באחדות-העבודה ולהישאר בחזקת אוטוריטה יחידה לגבי אנשי העלייה השלישית בגדוד-העבודה,⁴¹ אבל לא הצליח לטשטש את טביעות-אצבעותיהם ביצירה זו. כך, למשל, ההוגה הראשון של רעיון הקומונה הכללית של פועלי ארץ-ישראל היה אליהו גולומב,⁴² ואנשי הגדוד אימצו את הרעיון שלו בהתלהבות. גם אצל גולומב היה בכך, כנראה, יותר מאשר פריץ של רעיון אוטופי. הכלליות הארצית של הגדוד הייתה אמורה להקביל לכלליות ההסתדרות (והגדוד נועד להיכפף לקורות ההסתדרות), ובכך הייתה צריכה לשבש את מנהיגותו של שוחט. היוצא מן הכלל האחד בתיאורים אלה הוא השומר-הצעיר. תנועה זו הצליחה 'להישמר', במידה מסוימת, מהשפעת הלחץ המוסדי של אישי העלייה השנייה משום שהציבה קרום חדיר-למחצה בינה לבין שאר החלקים של תנועת הפועלים בארץ. פרשת גל העולים הראשון של השומר-הצעיר הייתה סיפור מסובך מאוד, שאי-אפשר

36. ראו ארכיון ההגנה, תיק 'השומר', תיק עדויות מס' 2582/60, עמ' 35; א' גולומב, חביון עז, תל-אביב תש"י, עמ' 243.

37. ראו מכתבו של י' שוחט לנ' הורביץ, ארכיון העבודה, IV-112-26.

38. ישראל ומניה שוחט גורשו לאנטוליה בצו השלטונות העות'מניים ב-1915 ושהו שם עד תום המלחמה.

39. ראו בעניין זה, ב' כנרי, משק מתוכנן ציוני ומשק מתוכנן ציוני-סוציאליסטי, עמ' 34.

40. ראו: עבר-הדני, ש' אייזנשטרט, מ' קושניר, ספר השומר: דברי חברים, תל-אביב 1957, עמ' 58. הדברים מאושרים למעשה גם בעדותו של אליעזר קרול בתוך: י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ב, תל-אביב תשל"ב, עמ' 68. אישור נוסף נמצא בעדותו של יהודה אלמוג (קופילביץ), ארכיון העבודה, 1/104/4 פנקס 1, עמ' 23 (מסומן כ"א).

41. ארכיון ההגנה, תיק 'השומר', תיק עדויות מס' 60/2582, עמ' 44.

42. ארכיון הקיבוץ-המאוחד, 3/2/14/1/25, עמ' 9, הרצאת י' טבנקין ב-23 ביולי 1969.

לאפיינו במילים הצלחה או כישלון ללא הסברים מורכבים.⁴³ קורות העולים הראשונים, חברי השומר-הצעיר, בכבישים ובעבודות הציבוריות, היו סיפור קשה, לא פשוט, שסופו טוב. הקושי בא לכלל ביטוי בירידת חלק ניכר מהם מהארץ. הסוף הטוב היה בהתאוששותם של הנשארים, שחלק מהם הקימו מסגרת קיבוצית משלהם. מיתוס ביתניה - המאוחר מאוד - אינו אלא סיפור על חבורה שבעצם נחלה כישלון צורב. משתתפיו האמיתיים של הסיפור הזה לא היו גאים בו מעולם. המעטים מבניהם שהתרכזו בבית-אלפא לא ראו את ביתניה כמוקד השראה ליצירה, כסמל לדורות הבאים. ההפך הוא הנכון. בית-אלפא הסמוכה לעין-חרוד, לתל-יוסף של גדוד-העבודה, לחפציבה של תכלת-לבן, רחקה מללכת בדרך ה'שומרית' המיוחדת - לזמן רב.⁴⁴ התאוששותו של השומר-הצעיר באה לו מהגוף המרכזי של גדוד 'שומריה', מהחלק שהקים את קיבוץ ב' בהנהגתם המיוחדת של שנהבי, חושי, חתולי, לין - אלה אשר הקימו את משמר-העמק כבסיס מוצק של הקיבוץ-הארצי השומר-הצעיר. על בסיס זה יכול היה המנהיג המרכזי, מאיר יערי, לבצר תנועה שמתפחת מיוחדות העומדת לעצמה, בצד המחנה הכללי. מצע הקיבוץ-הארצי של השומר-הצעיר שניסח יערי יכול היה להתקבל רק על דעתם של אנשי תנועתו. להיות הן מחוץ לתנועת הפועלים הארץ-ישראלית והן בתוכה - זה היה עיקרו של המצע. לא לפרוש ממנה, לא להסתכן בהתנכרות מצדה, להשתתף באופן מבוקר בפעולותיה, ובה בעת לא להיות משויך לה בשלמות. כאן המקור לשורה של פעילויות - גם סכסוכים - שנבעו מן ההתנגשות שבין הרעיון המאחד, רעיון מפלגת המעמד התובעת את אחדות המעשה, לפי הנוסח של אחדות-העבודה, לבין רעיון הארגון הפדרטיבי של תנועות פוליטיות בעלות מצעים פוליטיים נפרדים, כפי שהיה השומר-הצעיר, שיכול היה להחזיק בעמדה זו בעיקר בשל קיומו של הפועל-הצעיר, שדגל בעניין זה עצמו. כוחה של העלייה השלישית בוטא במעשה הקמת ההסתדרות ובאופן שהוקמה, כהסתדרות של מפלגות פוליטיות. השומר-הצעיר עזר, בעצם קיומו, לכפות את הדרך הפדרטיבית של המיעוט - דרכם של הפועל-הצעיר והשומר-הצעיר, על אחדות-העבודה - הרוב. האופי הקורפורטיבי-אנרכי שאחדות-העבודה האמינה בו, אופי של מפלגת מעמד רחבה, הומר ב'כעין' מפלגת מעמד, המחייבת פחות את חבריה, בהיותם חלק מקבוצות-משנה פוליטיות העוסקות במלחמה פוליטית על דקויות המצעים שלהם. זה היה המקור לריב שיצא מן ההסתדרות אל 'החלוץ', שמנהיגי הקיבוץ-המאוחד ניסו לארגנו בתבנית של א התקבלה בהסתדרות, כתנועה מחויבת בענייני המעשה של חבריה, הווה אומר, כתנועה

43. אם נדון את גל העולים הראשון של השומר-הצעיר לפי מידת ההישארות של חבריו בארץ ובהתיישבות העובדת, ידובר בכישלון, אמנם לא גדול מזה של תנועות וזרמים אחרים, אך חד-משמעי. אם נדון אותו לפי המעטים שהחזיקו מעמד ויצרו את הקיבוץ-הארצי השומר-הצעיר, יהיה זה אחד מסיפורי ההצלחה החשובים בארץ-ישראל.

44. קיבוץ בית-אלפא הצטרף לקיבוץ-הארצי השומר-הצעיר רק לאחר הפילוג שהתחולל בו ב-1940.

רחבה סינדיקליסטית ולא כפדרציה של תנועות עצמאיות. משם עבר ריב זה אל תוך הקיבוץ-המאוחד, שגם הוא אורגן לפי ההבנה המקורית של אנשי אחדות-העבודה, בעוד שההסתדרות נטשה דרך זו. לא היה אפשר להיות 'קיבוץ הסתדרותי' בהסתדרות שאינה בנויה כמפלגת מעמד אלא כפדרציה של ארגונים פוליטיים.

הקרום החדיר-למחצה שהשומר-הצעיר הקיף בו את עצמו אפשר רווח צדדי נוסף: רק כך, בתנאים אלה יכול היה יערי לשמור על עמדת מנהיגות בארץ. גם אם לא זה היה העיקר, הנה הייתה לכך חשיבות, כפי שמלמדים מקורות רבים. יערי הצליח להביא לכך שתנועה בת העלייה השלישית הצליחה, היא לבדה, לשמור על ייחוד מסוים, על דרך מסוימת, על הנהגה עצמית, בתנועת הפועלים הארץ-ישראלית. (למעט פועלי-ציון שמאל שהיקפם והשפעתם היו מצער). סגירותו של השומר-הצעיר ופרישתו מן הכלל במקומותיו, במוסדות החינוך שלו, בחיים החברתיים שלו, בשבתותיו, בצד הליכתו, בסופו של דבר, בתלם ההסתדרותי הראשי, כחלק בלתי-נפרד של ההסכמה הכללית הפועלית, בימי חול, שמרו הן על ייחודו והן על אי-תלישותו מהכלל הפועלי הארץ-ישראלי. מצב זה העניק לו לפעמים יתרונות של מי שנהנה משני ה'כיסים' גם יחד, אך השאיר אותו כתנועת מיעוט שהשפעתה על המתרחש בתנועת הפועלים בארץ ועל המדיניות הציונית הייתה מזערית. היה לכך מחיר כבד נוסף. הפסדיו הגדולים כתנועה באו לביטוי בעיקר בחוץ-לארץ: המעבר של חבריו לשמאל הלא-ציוני (חרף טענת חבריו שהם מצילים נוער מן השמאל בשירות הציונות), במספרים גדולים מאוד (כנלמד ממספרם הגדול של חברי התנועה החינוכית בחוץ-לארץ, וממספרם הקטן של אלה שהגיעו להכשרות בתנועת 'החלוץ' ומהמספר הקטן עוד יותר של העולים לארץ להגשמה בקיבוצים), היה תופעה של קבע בתנועה זו עד למלחמת העולם השנייה. גם בארץ אפשר היה למצוא, לימים, דפוס התנהגות דומה של חניכי השומר-הצעיר.

עובדה חשובה, שיש לתת עליה את הדעת וקשה לכמת אותה במדדים של השפעה, היא עובדת בידודם הפיסי של חלק ניכר מבאי העלייה השלישית החלוצית בשנים הראשונות, המכריעות והמעצבות, לעלייתם לארץ.⁴⁵ רובם ישבו אז בתוך קהלם שלהם, במחנות, ליד הכבישים ובמקומות אחרים. הם לא נקלטו מיד ביישוב הפועלי הוותיק, אלא חיו בשוליו. 'העניינים' התרחשו מחוץ למקומותיהם, הקשר המשמעותי שלהם עם היישוב היה דרך מספר באי-כוח שייצגו אותם. הם היו עולים חדשים, על כל המשתמע מכך: ללא שפה עברית (אפילו היידיש הייתה דלה בפי רבים מהם),

45. המדובר בעיקר באנשי העלייה השלישית החלוצית שמצאו מקומם בפלוגות השונות של גדוד-העבודה, לרוב בתוך קהלם שלהם, וגם בערים נדחקו לריכוזים משל עצמם. כך יכול היה אפרים רייזנר (הפילוג בבית-אלפא, רמת-יוחנן תש"ב, עמ' 8-9) לתאר את בני העלייה השנייה כמי שנמצא הרחק מתחומם של חבריו. רק לאחר זמן התקרבו אלה לאלה בפועל, בעיקר במסגרות הסתדרותיות משותפות.

חלקם תלושים מהתרבות העברית שהתקיימה כבר והייתה רחבה למדי, רחוקים מניסיון בעבודה ומיכולת למצוא מקום בארץ שהיו לה חוקי השרדות משלה. בכל אלה מצאו אנשי העלייה השנייה החלוצית את עצמם כמורים, כמדריכים וכמכוונים, והדבר העניק להם יתרון גדול של השפעה.

העלייה השלישית החלוצית הייתה עלייה הרואית של מתפרצים לעשייה שמצאו עצמם מגשימים את רעיונות העלייה השנייה. משלהם הם הביאו את עוז הנעורים, את יכולת ההקרבה ואת עקשנות המעשה, ותכונות אלו שימשו היטב למילוי התבנית שאנשי העלייה השנייה קבעו בשבילם. כוחם כמגשימים היה מרובה, ביחס הפוך לביטוי חולשתם כמכווני-דרך. זה, כאמור, היה דור של 'נעשה ונשמע'. לא הוא שכתב את לוחות-הברית החלוציים אבל הוא שניסה להגשים את הכתוב בהם, הלכה למעשה. לא רק למשה רבנו, גם לנחשון בן עמינדב היה חלק מכריע במעשה הגואל של שחרור עם העבדים ממצרים. כמוהו כמותם.

